

НЕОКОЛОНІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ НА ОКУПОВАНИЙ ТЕРИТОРІЇ ПРИАЗОВ'Я

Подпрятова Оксана

Подпрятів Олександр

сmt. Розівка, Запорізька обл.

На з'їзді поневолених народів (Росії) в місті Києві 21 вересня 1917 року Голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський в своїй промові відзначив; «...*Ми вже раніше об'єднались з Росією як незалежна держава і своїх прав ніколи не зрікалися... Ми не будемо казати, що ми любимо російську республіку, бо до сеї пори ми від неї нічого доброго для себе не бачили*». Така політика Московії (Російської імперії) простежувалася від початку перебування України в її складі, де її від союзника в 1654 році згодом перетворили на колонію Малоросію зі всім задіяним комплексом заходів метрополії для стирання національної ідентичності українців.

За часів Російської імперії Приазов'я сформувалося як строкатий багатонаціональний регіон. Колоніальна політика імперії в Приазов'ї початку XIX сторіччя продовжувала базуватися на принципах замкнутого етнічного розселення. Таким чином, на теренах Розівського району Запорізької області в 1823–24 роках було засновано 11 лютеранських та 6 католицьких поселень вихідців із Західної Пруссії, [8, с. 5], а в наступні роки були засновані єврейські колонії вихідців із Віленської губернії. Депортація радянською владою німецького населення в серпні 1941 року до Казахстану та Сибіру, а також втеча оминулих депортацію німців з вермахтом в вересні 1943 року, винищення нацистами єврейського населення призвели до збезлюднення цієї території з подальшим масовим заселенням її в повоєнний час переселенцями з Заходу України [3]. В подальшому великий відсоток населення мігрував до району як з прилеглих регіонів, так і з різних куточків радянської імперії. На той час припадає період активного встановлення в районі пам'ятників теоретикам та діячам-комуністам — маркування території радянської імперії та формування радянського міфу через новостворені пам'ятки культурної спадщини.

На сьогодні пам'яткою культурної спадщини визначено об'єкт культурної спадщини, який внесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та перебуває під охороною держави. Головною роллю пам'ятників є увічнення пам'яті про важливі події та особистостей, що вплинули на життя суспільства, при цьому вони часто можуть містити в

собі явні елементи пропаганди та прихований сенс державної ідеології часів їхнього встановлення. Встановлюючи пам'ятник, держава ілюструє, що ця постать або подія є важливою для кожного громадянина. Але окрім вибору теми, на сприйняття впливає і візуальне рішення пам'ятника, смислові акценти у написах та інших деталях.

На 01.01.2022 року на державному обліку на території Розівського району Запорізької області перебуває 15 історичних пам'яток радянської спадщини, 14 з яких присвячені подіям «Великой Отечественной войны» - Другої світової війни. Станом на 1949 рік на території Розівського району на обліку перебувало 23 братські могили та 26 одиночних поховань радянських воїнів, загиблих в вересні 1943 року під час визволення району від німецьких загарбників в ході Донбаської наступальної операції Червоної армії. Вже в п'ятдесятих роках минулого сторіччя в районі розпочалося упорядкування військових поховань того часу. Поодинокі поховання, а також поховання за межами населених пунктів поступово були зведені до 6 братських могил в центрах населених пунктів району. Це був початок процесу меморіалізація подій Другої світової війни в радянській інтерпретації як «Великой Отечественной войны». В «брежнєвську епоху» розпочалося створення нового культу великої перемоги у війні на заміну «світлому комуністичному майбутньому». Тому в СРСР почалося масове спорудження великих меморіальних комплексів та скульптур на кшталт «Батьківщини-матері» в Волгограді в 1967 році або Києві в 1981 році. В цей час відбувалася заміна скромних перших повоєнних пам'ятників: розпочалося масове спорудження капітальних пам'ятників у всіх населених пунктах Куйбишевського (Розівського) району, а відсутність в більшості сіл поховань загиблих воїнів замінчалася спорудженням пам'ятників загиблим на війні односельцям, або навіть створення синтезу в поєднанні з подіями збройної боротьби за встановлення в Україні влади більшовиків. Так 13 жовтня 1920 року під станцією Розівка загинув прапорonosець Ананьєв і кулеметник Слободянюк з 9 кавалерійської дивізії Південного фронту Червоної армії. Їх поховали в братську могилу поряд з церквою Михайла Архістратига в селі Новий Керменчик (сучасна Новомлинівка), а в 1980 році, коли готувався підрих цієї культової споруди, перепоховали на в'їзд до села трасою від Запоріжжя. Цей пам'ятник «Братська могила борців за радянську владу та пам'ятник воїнам-односельцям» (охоронний № 461) ще з кінця нульових років мав аварійний стан та втратив свій естетичний вигляд, тому голова Розівської райради В. П. Аверін під час щорічних оглядів стану пам'ятників до святкування 9 травня в 2012 році запропонував голові Новомлинівської сільради перенести братську могилу на сільське кладовище, яке знаходилося поруч, а також виготовити нові іменні плити та встановити їх в центрі села біля скульптури «Проводи на війну». Але все так і залишилося без змін. Цей синтетичний пам'ятник набув охоронного статусу, оскільки свого часу виконував соціально-політичну

функцію легітимації та героїзації радянського історичного наративу, вписуючи учасників та жертв Другої світової війни не у світовий контекст боротьби з нацизмом, а в радянський контекст захисту надбань соціалізму.

Ще за радянських часів всі ці пам'ятники отримали охоронний статус та були автоматично внесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Знаходячись в центрі сіл, часто поряд з приміщеннями сільрад або шкіл, вони стали невід'ємною частиною урбанізованого ландшафту, виступали радянськими (імперськими) маркерами простору. Поряд з ними часи Незалежності в районі пережили скульптури Леніну та Карлу Марксу в Розівці та скульптура Леніну в Солодководневому. Тільки після прийняття Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» №317-VIII від 09 квітня 2015 р. [5] та його ухвалення відбувся демонтаж тисяч типових пам'ятників більшовицьким вождям на території всієї України, а процес «ленінопаду», відповідно нових правових норм, відбувся і в Розівському районі.

Така масштабна чисельність цих пам'яток в країні викликала складнощі в переосмисленні пам'ятників часів СРСР, так як на час здобуття Україною Незалежності, вже було сформовано культ «Дня Перемоги» і сакралізовано створений за цим міф історичної пам'яті «радянського народу». Невизначена політика на державному рівні відносно цієї категорії пам'ятників на місцях дозволила їм майже незмінно існувати паралельно з новими пам'ятниками та пам'ятними знаками часів Незалежності. До українізації цього міфу свого часу доклали зусилля комуністи, коли за їх ініціативи у 2000 році до 55-річчя Перемоги Верховною Радою України було ухвалено Закон України «Про увічнення Перемоги в Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» [6]. Осередок КПУ в Розівці в 2012 році активно виступив проти демонтажу «Пам'ятника воїнам-односельцям» (охоронний № 483, масова копія), який знаходився в аварійному стані і давно втратив естетичний вигляд, при цьому навіть не зважаючи на те, що поруч в парку на пам'ятнику «Братська могила радянських воїнів» в тому році вже були встановлені меморіальні плити з іменами полеглих односельців, яких ніколи не було на «Пам'ятнику воїнам-односельцям». Важливо зазначити, що іменні списки були оновлені на основі даних ОБД «Меморіал», «Книг пам'яті Запорізької області» та власної інформації колективом Розівського районного краєзнавчого музею. У 2010–2015 роках були критично опрацьовані всі списки інших пам'ятників району. Узагальнені оновлені списки по району стали доступні громадськості після виходу з друку в 2015 та 2020 роках «Книги пам'яті Розівського району Запорізької області».

Слід зауважити, що цими матеріалами сільські ради, які на деяких пам'ятниках в той час оновлювали меморіальні іменні плити, не скористалася. Тому, на жаль, збереглися всі

неточності і помилки попередніх написів у військових званнях, прізвищах, ініціалах та повтори прізвищ на різних пам'ятниках. На нашу думку це пов'язано зі сталістю мислення, не бажанням якихось змін та суспільними настроями. В селах району превалює населення старших вікових груп, якому притаманні ностальгія за СРСР та проросійські погляди, що можна трактувати як українсько-радянську ідентичність, трансформовану в сучасне продовження малоросійської ідентичності [1, с. 114].

Інша причина — фінансова. На території Розівського району з 1991 року не було встановлено за державний кошт жодного пам'ятника чи пам'ятного знаку. Всі встановлені в цей час пам'ятні знаки та дошки були приватною ініціативою з не державними джерелами фінансування. Всі 14 пам'ятників знаходилися на балансі Розівської селищної та сільських рад, і відповідно підтримка їх стану відбувалася тільки за рахунок обмежених місцевих бюджетів.

Гібридна війна проти України, що триває з 2014 року, та її трансформація в тотальну війну з початком відкритого вторгнення військ РФ 24.02.2022 року, знову поставило українську державність під загрозу втрати суб'єктності та в подальшому знищення української ідентичності як такої на всій території України. Дії РФ чітко відповідають концепту геноциду, що був запропонований Р. Лемкіним, який наголошував, що геноцид являє собою «скоординований план різноманітних дій, що мають на меті руйнацію сутнісних, істотних підвалин національних груп, з метою знищення самих груп. Цілями такого плану є розпад політичних та соціальних інститутів, культури, мови, національних почуттів, релігії та економічного існування національних груп ...» [9, с. 79]. Одним з таких проявів стало стирання української ідентичності шляхом створення нових пам'яток на всіх окупованих територіях України — початок ментального захоплення символічного простору, повернення російського імперського колоніалізму. Це дуже впевнено підтвердив на Петербурзькому економічному форумі в червні 2025 року президент РФ Путін своїм висловлюванням: «Куди стає нога російського солдата, те наше».

Російська влада добре усвідомлює значення культурних маркерів і тому в першу чергу окупаційні адміністрації формують російську символічну розмітку простору приєднаних окупованих РФ територій України, що сприяє когнітивній окупації їхніх жителів [2, с. 6]. Одним з проявів цих дій є робота з пам'ятками культурної спадщини захоплених територій. Всі пам'ятники Розівського району активно використовуються в заходах окупаційної влади до 9 травня та 13 вересня для формування проросійського (імперського) світогляду у місцевого населення, особлива увага при цьому приділяється підростаючому поколінню. Також почалася меморіалізація загарбницької війни, так званої «СВО», на місцевому рівні. З відкритих джерел стало відомо про першу таку спробу в Розівці. До «Дня

защитника Отечества» в лютому 2025 року на в'їзді до Розівки від Маріуполя вздовж траси були висаджені саджанці берези депутатами окупаційних органів влади різних рівнів, підприємцями, козаками, місцевими жителями та освячені настоятелем місцевої церкви протоієреєм Костянтином Шебанцем. Висаджені дерева було названо: ««Аллея памяти защитников Отечества». Посвященная погибшим при выполнении служебного долга в ходе проведения Специальной военной операции». Слід додати, що в самій Росії встановлення пам'ятників відбувається в основному з особистої ініціативи рідних та близьких загиблих окупантів, на державному рівні особливо не підтримується. Часто ці пам'ятники встановлюються до пам'ятників часів афганської та чеченських воїн, іноді сірійської кампанії, уособлюючи цим самим хроноряд колоніальних воєн радянсько-російської імперії [3].

На сьогодні радянські військові пам'ятники відіграють важливу роль у меморіалізації значущих подій Другої світової війни, але вже не виконують покладених на них раніше суспільних функцій консолідації суспільства та патріотичного виховання молоді. Відповідно, вони дедалі частіше втрачають свою цінність для місцевих громад. Тому радянські військові пам'ятники, які не мають поховань загиблих воїнів, повинні бути виключені з Державного реєстру нерухомих пам'яток України, що автоматично дозволить їх демонтувати, реконструювати або перенести з центрів населених пунктів, тим самим прибравши маркери радянської імперії. Це також буде сприяти облаштуванню нового локального простору української ідентичності в цих населених пунктах.

Іншою проблемою радянських військових пам'ятників є їх цілковита русифікованість, як спадок та ознака радянського часу. За версією авторів концепту «русского мира», «русский язык», тобто російська є однією з основних його ознак. Один з авторів цього концепту, Петро Щедровицький визначав «русский мир» як «мережеву структуру великих та малих спільнот, що думають та говорять російською», а російська в цій дефініції була визначена як одне з рішень збереження пострадянського середовища, що розпадалося [7]. Тому всі написи на пам'ятках мають бути виконані не лише українською мовою, а й з урахуванням історичного контексту Другої світової війни, а не шляхом прямого перекладу.

Війна РФ проти України триває вже друге десятиріччя. В її битвах чимало українських воїнів поклали свої життя за незалежність України. Справа честі української держави — увічнити їхню звитягу, передати нащадкам спогади про війну, сприяти збереженню пам'яті про героїв. Важливим аспектом такого увічнення є зведення меморіальних споруд на честь загиблих воїнів. Вони вже стали не лише місцями пам'яті для рідних і знайомих загиблих, а й важливими осередками патріотичного виховання, громадянських церемоній, комеморацій та урочистостей. Особливо це буде актуально для

звільнених територій Запорізької і Херсонської областей, на яких сьогодні населення не знає своїх земляків-героїв.

Після звільнення окупованих територій першочерговим завданням є знищення всіх маркерів окупації (неоколонізації): прибирання з пам'ятників радянської та російської символіки; демонтаж всіх пам'ятників та інших пам'яток, встановлених окупантами; встановлення пам'ятників на честь загиблих українських воїнів та закріплення історичної пам'яті про них перейменуванням вулиць, встановленням меморіальних дошок та ін. Особлива увага має бути приділена виявленню та притягненню до відповідальності всіх причетних до меморіалізації «руського міра» колаборантів з місцевого населення.

Перелік літератури

1. Гриневич В. А. Політика пам'яті другої світової війни в Україні: у пошуках ідентичності та консолідації. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 4. С. 111–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2011_4_14 (дата звернення: 05.10.2025).
2. Злочинний палімпсест окупаційної влади. Русифікація та викорінення української ідентичності на тимчасово окупованих територіях України. Аналітичний огляд за період з березня 2022 року по лютий 2025. Луганський правозахисний центр «Альтернатива», 2025. 33 с. URL: https://www.alterpravo.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/Zlochinnij-palimpsest-okupacijnoi-vladi_ukr.pdf (дата звернення: 05.08.2025).
3. Марюха В. І., Шевчук С. П. Розівський район: минуле і сучасність. Сімферополь: Атлас-Компакт, 2010. 136 с.
4. Пам'ятники «СВО»: скільки їх та чому вони такі дивні. Бі-бі-сі пояснює. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9Daz6hxOTzE> (дата звернення: 07.10.2025).
5. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 15.09.2025).
6. Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років: Закон України від 20.04.2000 № 1684-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-14#Text> (дата звернення: 15.09.2025).
7. Щедровицкий П. Русский мир и Транснациональное русское. URL: http://old.russ.ru/politics/meta/20000302_schedr.html (дата звернення: 25.08.2025).
8. Jakob Stach. Grünau und die Mariupoler kolonien. Verlag von hirtzel Leipzig, 1942. S. 84.

9. Lemkin R. Axis rule in occupied Europe: Laws of occupation, analysis of government, proposals for redress. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, 1944. 674 p. URL: <https://www.lawandisrael.org/wp-content/uploads/Topics/Holocaust/Genocide/Lemkin-Axis-Rule-Genocide.pdf> (дата звернення: 15.09.2025).